

Evliya Çelebi İle Nil Boyunca Seyahat

Travel Along the Nile with Evliya Çelebi

Firdevs Çetin

Öz

1672’de Mısır Valisi İbrahim Paşa’nın mektubunu Func Hâkimi’ne götürmek üzere görevlendirilen Evliya, Kahire’den ayrıldıktan sonra başladığı seyahatinde kırktan fazla şehri ziyaret etmiştir. Onun gözlemleri, bölgenin sosyal, ekonomik ve kültürel tarihine ışık tutması açısından önemli görülmüştür.

Evliya Çelebi gidiş yolunda Nil’in doğu sahilini, dönüş yolculuğunda ise nehrin İbrim şehrinden sonra başlayan batı sahillerini gezmiştir. Gözlemlerini hem Seyahatname’den hem de Nil Haritası’ndan okumak mümkündür. Yazar her iki kaynakta da bölgenin coğrafi özelliklerini (iklim, bitki örtüsü, yer şekilleri, suları, zenginlik kaynakları gibi), ticaretini, askeri yapısını, yönetimini, halkın dilini, yaşam koşullarını ve inancını anlatmıştır. Gidiş ve dönüş yolunda anlattığı birçok yer arasından konuyu sınırlandırmak için seçilen ve gidiş yolunda ziyaret ettiği Sevakın, Kif, Dehlek, Masavva, Harkova, Zeyla ve Mogadışu gibi önemli merkezlere ait gözlemleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Afrika, Evliya Çelebi, Seyahatname, Nil, Habeş Eyaleti

---

Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, firdevscetin@comu.edu.tr

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

DOI: 10.17550/aid.33952

Abstract

In 1672, Evliya who was assigned to deliver the letter of Ibrahim Pasha, governor of Egypt, to the master of Funj. In the journey, after leaving Cairo, he visited more than forty cities. His observations in this visiting are considered as important in terms of social, economic and cultural history of the district.

In walk-through Evliya Çelebi has travelled the eastern coast of the Nile and as to return part he toured the western shore, starting from city of Ibrim. It is possible to read his observations both from Seyahatname and The Map of the Nile. In both sources, the author has told of geographical characteristics (such as climate, flora, geographical formations, water, wealth sources), trade, military structure, administration, speech of folk, living conditions and religion. Between a lot of places which he has told in walk through and return part, to restrict the topic, Suakin, Dahlak, Massawa, Harkova, Zeila nad Mogadishu were chosen and his observations about such important cities are evaluated.

Keywords: *Africa, Evliya Çelebi, Seyahatname, Nile, Province of Abyssinian*

Giriş

XVII. yüzyıl Osmanlı toprakları ve bu coğrafyaya komşu ülkeler düşünüldüğünde Evliya Çelebi'nin Afrika seyahati farklı bir önem arz eder. Evliya'nın bölgeyi XVII. asrın ikinci yarısı içinde (1670'ler) dolaştığı ve bölgedeki tek ziyaretçinin o olmadığı tahmin edilebilir.¹ Sömürgeci ülkelerin güçlerini yarıştırdığı bu topraklarda, Osmanlı da varlığını koruma ve kabul ettirme çabası içindedir. Afrika sömürgeciliğin ilk başladığı yer olmasına rağmen, iç kesimlerinin keşfi çok daha sonralara kalmış, sömürgeci ülkeler ilk başlarda Afrika kıyı şeridinde faaliyet göstermeyi tercih etmişlerdir. Evliya'nın seyahatleri de Afrika'nın iç kesimlerine ve buradaki zenginlik kaynaklarına ulaşma çabalarının hızlanmaya başladığı bir döneme denk gelir. Bu noktada birçok yabancı seyyahın -çoğu rahip ve misyoner- Afrika'ya gelerek buraların doğal ve beşeri özelliklerini rapor ettikleri bilinmektedir. Evliya'nın bir Osmanlı aydını olarak Afrika'ya ilgisi Avrupalı meslektaşları ile kıyaslandığında bir asır evvelden ortaya çıkmıştır. Onun kayıtları XVII. yüzyıl Osmanlı tarihi açısından son derece kıymetlidir çünkü bu bilgiler Osmanlı Devleti'nin bölgesel olmaktan öte bir cihan imparatorluğu olarak büyük güçlerle siyasi ve ticari rekabetine ışık tutmaktadır. Devlet istikrarsız geçen uzun bir süreden sonra Doğu Akdeniz'de güvenliği sağlamak için Girit'i fethetmiş, hâkimiyetini Mısır, Habeşistan, Somali ve Kızıldeniz'de pekiştirmek istemiştir. Bunun içindir ki Evliya'nın kayıtları, aynı zamanda Afrika tarihi açısından kıymetlidirler.

Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'nin X. cildini ayırdığı Afrika kıtasına dair anlattıkları, diğer ciltlerde anlatılanlarla genel çerçeve açısından benzerlik taşımakla birlikte, yabancısı olduğu ve uzun seyahatlerinin ancak son yıllarında gezme fırsatı bulduğu bu kıta, Anadolu ve Avrupa'dan çok farklı nitelikler taşıdığından seyyahımızın ilk kez yaşadığı tecrübelerle doludur.

---

¹ Örneğin Mısır söz konusu olduğunda XVII. yüzyılda özellikle Fransızların bölgeye olan gezileri yoğunluk kazanmıştır. Lâkin, Fransız gezginler genellikle Mısır'ın kuzey bölgesiyle ilgilenmişler, güneye pek önem vermemişlerdir. İlham M. Zühni'den aktaran Mohamed Haridy, "Seyahatname'de Mısır", *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi*, (ed.) Nuran Tezcan-Semih Tezcan (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011), 223-224.

Nuran Tezcan'ın "Nil yolculuğu" olarak adlandırdığı bu seyahatte Evliya Çelebi, "Kahire'den başlayarak Nil deltasından Nil'in kaynağına değin gitmeyi hedeflemiş, Habeşistan üzerinden Kızıldeniz'e ulaşıp batı sahilinde Zeyla Boğazı'na (Somali'nin Cibuti sınırı) kadar inip yine aynı yoldan tekrar Habeşistan'a gelip kuzeyinden İbrim'e ve oradan Nil'in batı sahili üzerinden Kahire'ye geri dönerek son büyük yolculuğunu gerçekleştirmiştir."²

Burada Evliya'nın Nil'in kaynağından bahsettiği "Cersinka Viyayeti ve mübarek Nil'in doğduğu yeri bildirir" kısmı çalışmamızın başlangıç noktası, dönüş yolculuğuna çıktığı "1084 Rebiülevvelinin 1'inde Habeş'ten Mısır'a gittiğimiz menzilleri bildirir" kısmı da bitiş noktası olarak kabul edilmiştir.³ Sınırlarımızı bu şekilde tespitimizde Evliya etkili olmuştur. Çünkü onun bu yolculuğa çıkarken amacı Nil'in kaynağını görmektir. "Mübarek Nil" yazarak onun bereketini ve önemini vurgular. Bunun yanında, *Seyahatname*'deki notlardan "Osmanlı'nın güney sınırı olan İbrim'den sonra doğa ve insan yapısının değiştiği" görülür.⁴ Osmanlı topraklarında görülmeyecek özelliklere sahip olan ekvatorial bölgeye ait doğal şartlar ve onun etkisiyle gelişmiş beşerî ortamların Evliya üzerinde yarattığı etki ve bunu nasıl aktardığı konusunu tespit etmek amacıyla bu sınırlar çizilmiştir.

Çalışmada analiz edilen veriler, bu sınırlar içinde yazılanların taranmasıyla elde edilmiştir. Notlar öncelikle bir bütün olarak ele alınmış ve genel hatları ile bu gezinin özellikleri ortaya konulmuştur. Örneğin geziye neden çıktığı, hangi güzergâhı takip ettiği ve gezi kafiləsi

2 Nuran Tezcan, "Nil Yolculuğu: Mısır, Sudan, Habeşistan", *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi*, 244.

3 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Mısır – Sudan – Habeşistan – Somali – Cibuti – Kenya - Tanzanya*, 10. Kitap - 2. cilt, Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s.991-1027. Robert Dankoff, *Seyahatname'nin I. ve X. kitabının ayrıntılı bir çerçevesini çıkarmıştır*. 1672 Kahire: Tarihi ve Coğrafi İnceleme, Dükânlar ve Loncalar, Aşağı Nil: Delta, Yukarı Nil: Sudan ve Habeşistan, tekrar Kahire olarak çizilen bu şematik çerçeve içinde burada bahsedeceğimiz kısım, Yukarı Nil Seyahati içinde yer almaktadır. Robert Dankoff, *Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*, Çeviren: Müfit Günay, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), 30-40.

4 Nuran Tezcan, "Nil Haritası ile Seyahatname Arasındaki Paralellikler", 3. *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Ankara, 2010), 788.

gibi ayrıntılar bu genel çerçeve içinde ön bilgi olarak verilmiştir. Daha sonra Evliya'nın dönüş yolculuğunda anlattığı Nil'in batı kıyılarını içine alan bölüm seçilerek bu bölüm ayrıntılı şekilde incelenmiştir.⁵

1668'de Rumeli şehirlerini gezen Evliya Çelebi, Kandiye kuşatmasına şahit olmuş, müteakiben Mora ve Arnavutluk'u dolaştıktan sonra 1670 yılında İstanbul'a dönmüştür. Hac görevini yerine getirmek için Mayıs 1671'de İstanbul'dan hareket eden Evliya⁶ 1672 Haziran ayında Hac yolculuğundan dönüp Mısır valisi İbrahim Paşa'ya intisap etmiştir. Bu sırada “İskenderiyye, Dimyat, Circe, İbrim, Func hâkimine mektup verilmesi, kale yoklaması, kaçan askerlerin tespiti, yol açılması ya da su getirilmesi gibi işlerle” görevlendirildiği için Nil yolculuğuna çıkmıştır.⁷ Önce Nil'in kuzey kollarını gezen Evliya, Kahire'den sonra tekrar Funcistan⁸ yolculuğuna çıkar. “Mısır şehrinde İbrahim Paşa emirleri ile Said-i âlî Vilâyeti hâkimine, Elvâhât Vilâyeti kâşifine, İbrim Vilâyeti kâşifine, Berberistan Vilâyeti melikine ve Funcistan melikine gittiğimiz vilâyet, köy ve kasabaları bildirir”⁹ başlığı ile verilen bu seyahati sırasında Beni-Seyf, Semennut, Minye, Mellevi, Manfalut, Lut, Cebelü't-Tayr, Suhac, Menşiyiye, Circe, Füvve, Kına Aksureyn (Luksor), Kolombo (Şellalat bölgesi) İsvan (Avsan) Der, İbrim (Vadi-yi Halfa) Say, Mağrak, Sese, Narnarinte, Hafır-i Sagır, Hafır-i Kebir, Kandi, Navri, Sindi'den geçip Vardan'a ulaşır. Sudan'da Donkola'dan Sennare'ye gider. Oradan Donkade ve Rumeyle'den geçerek Cersinka'ya (cebel-i Şevam) kadar iner. Cersinka'dan kuzeye yönelir. Habeşistan üzerinden Donkalab'a ulaşır. Kızıldeniz batı sa-

5 Evliya Çelebi'nin uzun seyahatlerinin başlıca durakları için bkz. Mücteba İlgürel, “Evliya Çelebi”, TDV *İslam Ansiklopedisi*, c. 11, 529-531. Ayrıca, seyahatname türü eserlerin doğasından kaynaklanan kimi hayal mahsulü anlatılar üzerinde durmayacağımızı ifade etmeliyiz.

6 İlgürel, “Evliya Çelebi,” 531.

7 Robert Dankoff ve Nuran Tezcan, *Evliyâ Çelebi'nin Nil Haritası “Dürr-i bi-misil in ahbar-ı Nil,”* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), 23.

8 “Bugünkü Sudan devletinin bulunduğu topraklarda yerleşmiş olan Funç Devleti, XVI. yüzyıl başlarında - 1504 de – ilk hükümdarları olan Amara Dunkas tarafından kurulmuştur... Bunlar menşе bakımından ne Arap ne de ilk önceleri din bakımından Müslüman idiler.” Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, (Ankara: TTK, 1996), 73.

9 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 836.

hilinde Sevakın, Kif, Dehlek, Musova, Harkova limanlarını gezerek Zeyla'ya kadar iner. Aynı yoldan geri dönerek Habeşistan'ın kuzeyinden tekrar İbrim'e gelir. Elvah vilayetlerini gezip Feyyum'a döner, Cize'den Kahire'ye ulaşır. Yolculuğunu 1084 Muharreminin başında (1673 Nisan) tamamlar.¹⁰

Böylece Nil'in kaynağına giderken Nil'in doğu sahilini gezen seyyah, dönerken batı sahilini dolaşır.¹¹ Yabancıyı olduğunu bildiğimiz Afrika topraklarında “barbar kavimlerin yaşadığı vahşi doğa koşullarında”¹² gerçekleştirdiği Nil yolculuğu bölge coğrafyasının, idaresinin ve sosyal yapısının genel hatlarını çizmesi açısından kayda değerdir.¹³

Nil'in Kaynağı Hakkında¹⁴

Evliya Çelebi, “mübarek Nil'in doğduğu yeri bildirir” diye başlık atsa da “... Nil'in başı güneye doğru 32 konak kaldı dediler. Ama varmak kısmet olmadı.” şeklindeki ifadesiyle, aslında Nil'in kaynağına kadar gidemediğini itiraf eder.¹⁵ Nil'in kaynağı konusunda verdiği malumat, kendi gözlemleri olmayıp, o diyarları görmüş, Cersinka şehrine ticaret yapmak için gelen Laçna şehri kavminden adamların anlattıklarını dayandır.¹⁶ Bir diğer ifadeyle seyyah, eserinin diğer kısımlarında da

10 Dankoff ve Tezcan, *Nil Haritası*, 23.

11 Dankoff ve Tezcan, *Nil Haritası*, 24.

12 Tezcan, “Nil Yolculuğu,” 244.

13 Seyyahımız bölgeye yabancı olsa da Osmanlılar daha 1555'te Func Sultanlığını fetih için Mısır'dan bir sefer başlatmışlardı. Salih Özbaran, *Ottoman Expansion Towards The Indian Ocean in the 16th Century*, (İstanbul: İstanbul Bilgi University Press, 2009), 206.

14 Evliya Çelebi'nin Nil Haritası nehrin kaynağı olan Cebel-i Kamer ile başlar ve haritada Nil'in kaynağından Vardan'a kadar olan bölge hakkında bazı genel bilgiler verilir. Örneğin, Nil'in suyunun temizliği, vahşi hayvanlar, barbar kavimler ve madenler. Dankoff ve Tezcan, *Nil Haritası*, 31.

15 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 992. Evliya Çelebi gibi David Livingstone da (neredeyse tam bir asır sonra, Nil yolculuğu 1866-1873) Nil'in kaynağını bulmayı hedeflese de başaramamıştır. Erişim Eylül 15, 2014, www.bbc.co.uk/history/historic_figures/livingstone

16 Yazar, anlatım dilini değiştirerek “Onlarla konuştuk, onlar anlattılar ki...” ifadeleriyle kaynağından aldığı bilgiyi aktarmaya başlar. Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 992.

zaman zaman yaptığı gibi, “sözlü kaynak” kullanmıştır.¹⁷ Seyahatleri hakkında okuyucusunun güvenini kazanmaya gayret eden yazar, kullandığı bilgi kaynaklarının da kendisi kadar güvenilir olduğunu göstermeye çalışır. Zira onun yazdıklarına göre Func sultanının musahipleri “biliriz, bu adam o diyarlıdır ve bir doğru sözlü Müslüman adamdır. O diyarlar kendilerine yakın olduğundan çok seyahat etmiştir... güvenilir adamdır.” diyerek ona bilgi veren kişinin yani sözlü kaynağının güvenilirliğine şahitlik ederler.¹⁸

Evliya, bu kadar uzun yol gelmişken¹⁹ Nil’in kaynağına gidemesinin, tıpkı kendisinde olduğu gibi okuyucusunda da hayal kırıklığı yarattığını düşünmüş olmalı ki Nil’in başına gitmekten neden vazgeçtiğini izaha kendini mecbur hisseder.²⁰ Anlattığına göre konuştuğu kimseler ona Nil’in başına karadan gidilemeyeceğini, çünkü “yolları gayet korkulu ve tehlikeli yerlerdir ki zehirli kepçe kuyruk gibi, yılan gibi korkunç canavarlar vardır.²¹ Yılan, çıyan, akrep, fil, gergedan,

---

17 Konunun uzmanları uzun zamandır Evliya Çelebi’nin tecrübelerinin yanında, yazılı ve sözlü kaynaklar kullanarak *Seyahatname*’yi kaleme aldığı görüşünde hemfikirdirler. Bu konudaki ilk çalışma bir doktora tezi olarak kaleme alınmış olan Meşkure Eren’in çalışmasıdır. Bkz. Meşkure Eren, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nin Birinci Cildinin Kaynakları Üzerinde Bir Araştırma*, (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1960). Metin Ekici’nin de ifade ettiği gibi “Evliya Çelebi’nin en önemli kaynakları arasında sözlü kaynakları yer almaktadır”. Bunlar arasında “gittiği yerlerde görüştüğü yerel yöneticiler, kendisini konuk eden ev sahipleri ve gezerken tanıştığı yaşlı kişiler” vardır. Metin Ekici, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Sözlü ve Yazılı Metin İlişkisi,” *Evliya Çelebi’nin Sözlü Kaynakları* (Ankara: Unesco Türkiye Milli Komisyonu, 2012), 33.

18 Evliya Çelebi’nin *Seyahatname*’de kullandığı sözlü kaynaklar arasında en dikkat çekenini babası Derviş Mehmed Zilli’dir. Evliya gezdiği yerlerde babasının anlatılarını hatırlar ve kaydeder. Aslı Niyazioğlu, “Babalar ve Oğullar: Evliya Çelebi Babasını Neden Sözlü Kaynak Olarak Kullandı?”, *Evliya Çelebi’nin Sözlü Kaynakları* (Ankara: Unesco Türkiye Milli Komisyonu, 2012), 108,109.

19 “Mısır’dan Şevam Dağı’na 180 konakta gelen” Evliya Çelebi “Laçna şehrine 10 günlük yol” olan Nil’in başına gitmekten vazgeçmiştir. Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 990, 993.

20 Aslında Evliya’nın yolculuğu bazen öyle tehlikeli koşullarda gerçekleştirilmiştir ki kervanbaşı “taife şimden gerü dağınık gitmen ve silahlarınız ile dikkatli olun” uyarısını yaptıktan sonra 6 gün 6 gece yük indirilmemiştir. Tehlike sağ salım atlatıldığında ise “selamete geldik diye kurbanlar kesilmiştir.” Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 999, 1001.

21 Kepçe kuyruk Evliya’nın en çok korktuğu hayvandır. Evliya Çelebi, *Nil Haritası*’nın üç ayrı yerinde kepçe kuyruk, akrep, çıyan, fil, gergedan, bebr, arslan ve kaplan gibi

aslan, kaplan, bebr, leopar, ukab ve başka yırtıcı canavarlar gayetle çok olup, ... o mahallerde Sencere derler bir kavim vardır, din diyanet nedir bilmezler, kendilerinden başka bir mahlûk görseler tutup, kebab edip yerler.”²² Üstelik tüm bu tehlikelerin yanında o bölgedeki bazı vilayetler ile Nil’in başı Portekizlilerin hükmü altındadır.²³ Şayet seyahatine devam ederse, küffara esir düşme ihtimali de vardır.²⁴ Bütün bu sebeplerden dolayı, “42 senedir 18 padişahlık memleketi”²⁵ gezen seyahatçı gerçekten tehlikeli olacağına inandığı için Nil’in başına gitmekten vazgeçmiştir.²⁶ Hatta Fas, Merankeş, Kurtuba, Tanca, Cezayir, Tunus ve Trablus vilayetlerini gezme isteği de Funcistan meliki tarafından olumsuz karşılanınca buralara gitmekten de vazgeçmiş ve bu durumu bir rüyaya bağlayarak meşrulaştırmaya çalışmıştır.²⁷

Siyasi Durum, İdari Yapı ve Bölge Halkı

Evlîya Çelebi dolaştığı diğer bölgelerde olduğu gibi Funcistan, Sudan ve Habeşistan topraklarında hâkim olan devletler ve komşuları hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. Onun çizdiği siyasi çerçeveye göre “Mısır

---

vahşi hayvanları gördüğünü belirtmiştir. Dankoff ve Tezcan, *Nil Haritası*, 31, 32.

22 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 992. Bu vahşi kavimlerden Evliya, *Nil Haritası*’nda Dankoff ve Tezcan’ın C3 olarak bölümlendirdiği yerde söz eder. *A.g.e.*, s. 33. Livingstone’un bir misyoner olarak 1849-1851 tarihlerinde Afrika’ya yaptığı gezilere ait notları “Missionary Travels and Researches in South Africa” adıyla 1857’de yayımlandığında Avrupa’da Afrika’ya dair olan çok büyük bir boşluğu doldurmuştur. Evliya’nın 1680’li yıllarda tamamladığı *Seyahatname* de maalesef 1896 yılında basılmıştır. Erişim Eylül 15, 2014, www.bbc.co.uk/history/historic_figures/livingstone

23 Nil’in başının Portekiz hakimiyetinde olması meselesi önemlidir. Portekizlilerin kıtanın iç kesimleri ile tek bağlantısı nehir yolları boyunca. Aynı şey Kongo, Zambezi gibi nehirler için de söz konusudur. İç piyasa mallarının taşınması için en uygun yol budur. Evliya kıtadaki ticarete odaklanmış olan Portekizliler gerçeğini böylece işaret etmiştir.

24 “Çünkü kendisine bunları anlatan adamın “amcasının oğlu geçen yıl Portakal küffarına esir olmuştur.” Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 993.

25 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 975

26 “Hakir bu adamdan mübarek Nil’in kaynağı hakkında öyle korkunç, tehlikeli, kafir ülkesi ve mamur olmadığının haberlerini işitince Nil’in başına gitmek arzuları içimden çıkıp teselli bulduk.” Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 992-993.

27 Evliya Çelebi’nin seyahatleri boyunca kendisini okuyucular nazarında daima haklı göstermek ve okuyucuları tatmin etmek gayesiyle rüyaları kullandığına Eren de temas etmektedir. Eren, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*, 5-6.

kıtasının batı tarafında Sebte Boğazı'ndan ta Nil'in başı ardından Habeş diyarında Zeyla Boğazı'na kadar" ve "Hindistan adalarından 6 bin ada" Portekizlilerin elindedir.²⁸ Sudan padişahı ise, güney hududunda Laçna Vilayeti, kuzeyinde Dumbiye Sultanlığı, Habeş toprağı ve Berberistan ile doğu tarafında Donkade Vilayeti ve batı tarafında Fırdan Vilayeti ile komşudur. Yine seyyahımızın yazdıklarına göre Funcistan melikinın Fas ve Merankeş ile arasında batıya doğru beş aylık çöl yolu vardır ve melikin hükmü oralarda geçmez.²⁹ Tüm bu bilgiler Evliya Çelebi'nin daha önce hiç görmediğı bir coğrafya hakkında malumat toplayıp okuyucusu ile paylaştığını, diğeri taraftan da genel panoramayı kaçırmamaya gayret ettiğini gösterir.³⁰

Evliya, Func Sultanlığı ya da Funcistan dediğı bölgenin en yetkili yöneticisi için "padişah", "sultan" ve "melik" isimlerini kullanır. Bundan başka Sudan ülkesinde Nil'in batısında vezire "koz" doğusunda ise "kan" denildiğini belirtir. Koz vezirleri sağ kol vezirleri, kan vezirleri de sol kol vezirleridir. "Vezirlerine koz dedikleri için reaya da o isimle adlandırılıp Koz kavmi derler."³¹

Evliya Çelebi'nin Habeş Eyaleti sınırları içinde olan Lülü (İnci) Adası halkına dair yazdıkları adanın yönetimine ve vergilere dair önemli bilgiler içerir. Onun yazdıklarına göre Ada halkı Habeş Paşası tarafından görevlendirilmiş bir ağanın yönetimi altındadır. Ayrıca bu ağa, Süveyş Denizi'nden çıkarılan incilerden öşür, Donkolâb İskelesi'ne gelen gemilerden de gümrük vergisi alarak paşaya hesap verir. Bunun yanında seyyah, Etle'de yaşayan Sabiyy Zencilerinin de Habeş Paşasına *otlak resmi* verdiklerini ifade eder.³² Onun bu yazdıkları, bölgedeki

28 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 993.

29 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 994. Osmanlı Devleti Mısır'ın fethi ile Sudan, Habeşistan, Zengibar, Aden ve Hindistan ile doğrudan temasa geçti. XVI. yüzyıl başlarında kurulmuş olan Func sultanlığı daha önce bağımsız şeyhlikler halinde olan bölgenin büyük kısmını idaresi altında birleştirdi. Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, 2.

30 Sürekli hareket halinde olduğundan yönünü ve nerede olduğunu belirlemek için kibleyi ölçü olarak aldığı aşikardır. Nitekim, "...bu Cersinka vilayeti'nde kiblemiz kuzey tarafına idi" cümlesi bu düşüncemizi destekler niteliktedir. Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 993.

31 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 997.

32 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1003, 1004.

Osmanlı hâkimiyetinin idari ve mali uygulamalarını gösterir.

Cersinka Vilayeti halkını ve Koz reayasını anlatırken Evliya şu ortak tanımlamayı yapar: “Hepsi mümin, Müslim, muvahhid Malikî mezhepli kavimlerdir.” Bunun yanında Koz kavmi için “cesur ve yiğit kavimdir. Hepsi çıplaktır ancak avret yerleri ceylan, arslan, kaplan ve bebr postları ile örtülüdür” diye yazar.³³ Seyyah bu kavmin yaşam biçimi hakkında okuyucusunun merakını giderecek şu bilgileri kaydeder: Koz vadisinde evler kamıştan ve talaştan ama yöneticileri olan *kazun* evi taştan ve ağaçtan yapılmadığıdır. Bütün evler deve kuşu telekleri ve yumurtaları ile süslüdür.³⁴ Bunun yanında, bölge halkının dini, mezhebi, kılık kıyafeti, yaşadığı mekân hakkında malumat veren Evliya, son olarak bu insanların ten renkleri hakkında da bilgi vererek okuyucusunun zihnindeki resmi daha da netleştirir. Örneğin, Ribde şehrinden bahsederken “tüm halkı kara suratlı Dumbiye kavmidir. Esmer tenli mahubeleri meşhurdur” diye yazar.³⁵ Habeş Eyaleti’nde Azlun Dağı eteklerinde Yesri aşiretlerinin yaşadığını ifade eden Evliya, “10 bin kara çadırlı Zenci kavimlerdir ve Caferî mezhebindedirler” şeklinde not düşer.³⁶ Donkolâb’da sakin Kendiyye aşiretleri için ise “tamamı 100 bin zenci çıplak kavimdir” ifadesini kullanır. Kavimleri tanıtırken verdiği “yuvarlak sayılar” nüfusları hakkında bir ipucu olarak değerlendirilebilir. Zira Dankoff, Evliya’nın sayılar konusunda zaman zaman abartıya girmekle birlikte rakamlar arasındaki büyüklük sırasının hafife alınmaması gerektiğini ifade eder.³⁷ Bunun yanında halkın belirgin fiziksel özellikleri ve inançları konusuna da açıklama getirir. Ayrıca “cesur, yiğit, mümin ve muvahhid” gibi sıfatları kullandığına bakılırsa

33 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 991, 997.

34 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 998. Telek: Kümes hayvanları ve kuşların iri kalın tüyleri. *TDK Büyük Türkçe Sözlük*. Erişim Şubat 8, 2014. <http://www.tdk.gov.tr/>. Osmanlı ve hatta günümüz camilerinde örümcek kovucu olması dolayısıyla kullanılan deve kuşu yumurtalarının farklı özellikleri için bkz. <http://www.farmas.com.tr/pdf/yumurta.pdf>. Erişim Şubat 8, 2014.

35 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 999-1000. Evliya aynı yerde Dumbiye vilayeti içinde bulunduğunu yazdığı Porega şehri evlerinin de tamamının hasırdan ve kamıştan evler olduğunu yazmıştır. Üstelik herkesin evlerinde kafesler içinde birer misk kedisi beslediğini belirtir.

36 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1002.

37 Dankoff, *Seyyah-ı Âlem*, 175, 178.

bölge halkına sömürgecilik çağında yaygın olarak yapıldığı gibi, onun tepeden bakmadığı ya da aşağılamadığı, bilakis tarafsız olarak yaklaştığı ve sadece gözlemlerini ifade ettiği görülecektir.

Lülü Adası halkından bahsederken “Tüm halkı dalgıçtır. Süveyş Denizi’nden çeşit çeşit inci çıkarırlar” diye yazar.³⁸ Kara yüzlü olduğunu yazdığı Musova Kalesi Adası halkından Banyan kavminin ateşperest olduğunu ama şarap ve domuz eti tüketmediklerini belirtir. Evliya’nın ifadesine göre, gayet zengin ve temiz insanlar olup beyaz sarık sarıp beyaz Hint esvapları giyen bu halk, hesap işlerinden çok iyi anladığından ve güvenilir adamlar olduklarından, Habeş diyarının gelir giderleri ve gümrük defterlerinin tutulması işi onlara aittir.³⁹ Evliya Çelebi’nin yazdıklarından, Habeş’e gelen her yeni paşanın bunlara bir ağasını gönderdiğini öğreniyoruz.⁴⁰ Böylece, Habeş idaresinde Banyan kavminin Osmanlı idarecilerine yardımcı olduğu anlaşılır. Zeyla Kalesi’nin dışında da Banyan kavminden insanların yaşadığını yazan Evliya, bunların zengin bezirgânlar olduklarını ve Hint, Yemen ve Portekizlilerle devamlı alışveriş yaptıklarını belirtir.⁴¹

Evliya Çelebi, Harkova Kalesi’ni anlattığı yerde Ceberti kavminden bahseder. Ona göre “Rum’dan ve başka Zencilerden sekban sarıca ve yeniçeri gibi tüfenkli olanlara Ceberti kavmi derler. Çoğu, Habeşe kızlarına tutulup kalmış Rum oğlanlardır. Sirtında ve belinde birer futa peştamal, elinde tüfenk, bir destimal... ayda 3 guruşa ömrünü tüketirler.”⁴² Harkova’dan sonra Vule Dağı’na giderken gördüğü Habeş Urbani Kudeysi kavminin fiziksel özellikleri ise kullandıkları kuyu suları ile ilgilidir.⁴³

38 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1003.

39 Orhonlu, Banyan kavmi için Güceratlı tacirlerdir yazar. Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, 144, 296.

40 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1011.

41 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1020. Yazar *Seyahatname*’nin ilerleyen sayfalarında, Şeyh Hazret-i Mendub ziyareti bahsinde bu kavminden birilerini sözlü kaynak olarak kullanır. Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1023.

42 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1015.

43 “Bunlarda olan siyah çehreli mahub ve mahube meğer Berberistan’da ola. Zira abıhayat kuyu suları vardır.” Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1016. Urban: Çöl Arapları. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (Ankara: Aydın

Hindiye Kalesi dışında yaşayan Zenci Urbanları kavmi dağlarda kakule-i kebir, bazı kokulu otlar ve bitkiler toplayarak, her çadırdaki beşer, onar kallemisk kedisi besleyip kâr ederler.⁴⁴ Tuzla Kulesi bölgesindeki Runçiyeye kabilesi de Süveyş Denizi'nin taşıy çekilmesinden sonra ovada kalan tuzları kule dibine toplarlar.⁴⁵

Harap haldeki Behlâle (Beylül) şehrinde yaşayan Abire kavminin tertemiz olduğunu belirten seyyah onların din-diyandan ve kötülüklerden habersiz, yumuşak huylu adamlardan oluştuğunu ifade eder. Yiyecekleri darı, koyun, keçi, ceylan ve sığır olan bu kavim insanların maymunlardan şikayet ettiklerini de eklemeyi ihmal etmez.⁴⁶

Evliya'nın ismini verdiği bir diğer kavim Seherî kavmidir. Seherî kasabasında yaşadığını söylediği bu kavmin bağ, bahçe ve ziraat edecek yerleri vardır. Ayrıca obalar halinde konup göçen bu kavmin dilinin Hint diline yakın olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁷

Evliya Çelebi'nin notlarında Osmanlılardan başka bölgede Portekizliler, Sudan padişahlığı, Func sultanlığının hakimiyeti mevcuttur.⁴⁸ Seyyahın notlarından anlaşıldığına göre bu coğrafyada Koz, Dumbiye, Banyan, Ceberti, Kudeysi, Zenci Urbanları, Abire ve Seherî isimli sekiz farklı kavmin yanında Yesri ve Kendiyye aşiretleriyle beraber Sabiyy Zencileri ile Runçiyeye kabilesi yaşamaktadır.

Şehir ve Kaleler

Hem vilayet hem de şehir olarak bahsi geçen Cersinka'dan başka Evliya Çelebi, Cencefe, Rümeyleti'l-Himal, Sennare, Bakis, Porega şehirlerinin isimlerini verir fakat açıklayıcı bilgiler kaydetmez. Sadece buldukları yerleri işaret eder. Örneğin Cencefe şehri için “yapı ka-

---

Kitabevi, 1990), 1349.

44 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1017. Kakule: zencefilgillerden, sıcak memleketlerde yetişen ıtırli bir bitki ve bunun bahar gibi kullanılan tohumu. Devellioğlu, *Lügat*, 580. Kalle: sincap *TDK Büyük Türkçe Sözlük*, www.tdk.gov.tr Erişim Şubat 1, 2014.

45 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1017.

46 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1017-1018.

47 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1023-1024.

48 Evliya Çelebi'nin “Dumbiye” olarak bahsettiği vilayet ya da halka dair maalesef hiçbir bilgi bulunamamıştır.

İntıları yerlerde toprak içinde yatmaktadır. Ancak 2 bin kamıştan ve kerpiçten evleri, 3 camii ve birkaç dükkânları var” diye yazar. Porega için ise “Dumbiye sultanı sınırırır” açıklamasıyla yetinmiştir.⁴⁹ Hâlâ temel kalıntıları belirgin olan Behlûle (Beylül) şehrinin limanından bahsederken “sekiz rüzgârdan emin olan bu liman bin parça gemi alabileceğe kadar büyüktür” yazar.⁵⁰ Hakkında çok az malumat verdiği bir başka yer, Zeyla’dan Harkova’ya giderken uğradığı Vıkat Kalesi’dir. Ucuzluk ve bolluk vilayeti olduğunu yazdığı Vıkat’a Portekizlilerin ticaret için çok geldiklerini yazar. Bu yolculuk sırasında “bağı, bostanı ve gülistanı çok” olan Hediyye şehrinden de geçer. Üç camii olan şehrin yöneticisinin kendilerinden olduğunu ifade etmekle yetinir. Razdin şehrinin ise bir küçük kasaba olduğunu yazar.⁵¹

Sevakin

Seyahatname’nin ilgili bölümünde hakkında tafsilatlı malumat verilen ilk şehir Sevakin’dir.⁵² Bu şehir bir ada üzerindedir ve adını adadan alır. Ada doğudan batıya üç mil uzunlukta olan küçük bir yerdir. Yazar şehri tanıtırken, *Seyahatname*’nin tanıttığı diğer şehir şablonlarına uygun olarak, önce kurucusu, ardından Osmanlı Devleti’nin eline geçtiği tarihle ilgili bilgiler verir.⁵³ Anlattığına göre Sultan Süleyman Han Gazi asrında Mısır Veziri Tavaşi (Hadım) Süleyman Paşa, Özdemir Paşa’yı buraya *serdar-ı muazzam* tayin etmiştir.⁵⁴ Habeş Paşası’na bağlı olan

49 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 995, 999.

50 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1017.

51 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1024.

52 İnalçık’a göre Evliya Çelebi gittiği her şehirde o şehri tanıtmak için belli bir çerçeve kullanır. Bir şehre gittiği zaman evvela coğrafyadan, sonra şehrin kalesinden ve idarecilerinden bahseder. Halil İnalçık, “Açış Konuşması,” *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*, Haz. Nuran Tezcan (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009), 16.

53 Evliya’nın kendi yaşadığı dönemden öncesine dair verdiği bu tarihi malumat bilimsel bir kıymet taşımaz. “Tarihten anlar, fakat tarihi efendisine anlatırken onun hoşuna gideceği şekilde, yani zamanının zihniyetine göre değiştirerek bozarak anlatır.” İnalçık, “Açış Konuşması,” 15.

54 Sevakin’in Osmanlı hâkimiyetine geçtiği tarih konusunda modern araştırmalarda farklı görüşler vardır. Bu görüşlerden birine göre şehir I. Selim zamanında Osmanlılar tarafından zapt edildi. Adolf Grohmann, “Sevakin,” *MEB İslam Ansiklopedisi*, c. 10, 523. Orhonlu, J. F. E. Bloss ve A. Paul gibi yazarların şehrin 1516 ya da 1520’lerde Osmanlı Türkleri eline geçtiği ifadelerinin doğru olmadığını kanaatindedir. O, Sevakin’in

Sevakin bir *kaymakam* tarafından yönetilir ve paşaya senede 100 kese mahsul verir. İskele başında paşa sarayına *hurde* derler, gümrük orada alınır. Tüm kaymakamlar onda otururlar. Özdemir Paşa'nın yapısıdır. Tamamen kâgir, sağlam ve dayanıklı saraydır. Bütün Hind, Sind, Yemen ve Habeş gemileri, celebeleri ve Hindistan karaka gemileri bu saraya yanaşıp öşür alınır.⁵⁵

Bu şehir 150 akçe payesiyle kazadır. Nahiyesi bir bâdı hevâdır....

Bu Sevâkin adasında toplam 260 kâgir, hasır, kamyş ve çalaştan, hep toprak örtülü ufak tefek hane vardır. Özdemir Paşa'nın sadece alçak minareli bir camii var, taş yapıdır. Birkaç mescidi ve 20 kadar koçaştan yani çalıdan ve hasırdan dükkanları var. İskele başında Banyan kavmi, yani ateşperest kafirlerin mahzenleri var, her cins değerli mallarla dolu mahzenlerdir. Bu yazılan yapılardan başka han, hamam, imaret, medrese, bağ, bahçe, bostan yoktur. Ancak bu taraflarda Funcistan, Zencistan ve Dumbistan melikleri vilayetlerinin iskelesi olmakla gayet bolluk ve ucuz yerdir.⁵⁶

Evliya'nın yazdıklarına bakılırsa bazı hanelerde su sarnıçları olmasına rağmen Sevakin Adası'nda su yetersizdir. Bu yüzden biriken suların muhafazası için kuleler ya da kaleler yapılması gerekmiştir. “Baş Kale, Orta Kale ve Boğaz Kale” olarak adlandırılan bu kaleler “gayet mamurdur” ve her birinin ayrı dizdarı ve “50’şer, 60’ar neferleri”, “şahi darbzen topları ve cebehaneleri vardır. Hep şeddadi taş yapı kalelerdir. Birer tahta kanatlı kapıları denize açılır. Dört taraflarında tüfenk mazgal yerleri vardır. Daima kale halkı hazır olup tüfenklerle suları gözetirler ve kayıklarla gece gündüz suları Sevakin Adası'na taşırlar.”⁵⁷

Osmanlı hakimiyetine ne zaman geçtiğinin kesin olarak bilinemediğini çünkü Osmanlı kaynaklarının bu konuda tatmin edici bilgiler vermediğini yazarak Evliya'nın verdiği bilgileri aktarır. Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, 2, 21-22.

55 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1004.

56 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1005.

57 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1006.

Kif⁵⁸

Habeş Eyaleti'nde bulunan bu şehir için “ eskiden Dumbiye melikinin hükmünde büyük bir iskele olup şimdi o kadar mamur değildir. Dört tarafında eski zaman yapılarının kalıntıları olan şehirde 200 adamla hükümet eden paşa kaymakamına kâşif denilmektedir. Deniz kıyısı olması hasebiyle buraya yanaşan gemilerden gümrük alınmaktadır. ” Bu şehirdeki ev ve dükkân sayıları için verdiği rakamlar Sevakin için verdiklerine çok yakındır. Üstelik bina özellikleri de aynıdır. İki şehir arasındaki fark Kif'teki birkaç bozahane ve kahvehane ile bostanların varlığıdır.⁵⁹

Dehlek

Gemi yolculuğu yapmaktan hoşlanmadığını bildiğimiz Evliya Çelebi'nin bir ada olduğunu yazdığı Dehlek'e gitmek için gemiye binmekten başka çaresi olmadığı ortadadır.⁶⁰ Nitekim onun bu yolculuk için bindiği gemiyi tarifinden de kendini hiç güvende hissetmediği anlaşılabilir.

Evliya Çelebi, Dehlek'in tarihini birkaç cümle ile izah ettikten sonra şehrin o dönemdeki idari konumuyla ilgili açıklamalar yapar.⁶¹ 10 mil genişliğinde bir ada olan Dehlek, Habeş Eyaleti'nde bir kaymakamlıktır. 150 akçe şerif kaza olmasına rağmen uzak mesafe olduğundan Habeş paşalarının imamlarına ihsan olunur. 600 haneden oluşan şehirde evlerin temelleri yarıya kadar taştan yapılmıştır. Üst kısımları

---

58 Kahraman'ın hazırladığı *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'nde ve Dankoff ve Tezcan'ın hazırladığı *Nil Haritası*'nda bahsi geçen şehrin adı Kif olarak okunup yazılmış ve yine aynı haritanın M48 kısmında KTF (Kif) olarak belirtilmiştir. Dankoff ve Tezcan, *Nil Haritası*, 110. Brockelmann, şehrin Yukarı Mısır'da, Nil'in Doğu sahilinde, Kızıldeniz'e en çok yaklaştığı yerde olduğundan eskiden önemli bir ticaret merkezi olduğunu ifade ederek Evliya'nın yazdıklarını doğrular. C. Brockelmann, “Kıft”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, c. 6, 676-677.

59 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1006.

60 Dankoff'a göre Evliya, seyahat hayatının başlangıcında Karadeniz'de yaşadığı kaza yüzünden denizden soğumuştur. Dankoff, *Seyyah-ı Alem*, 166.

61 Evliya'nın kendi zamanından önceki dönemlere ait verdiği bu türden malumatların bir kıymeti yoktur. Rene Basset, adanın 1541'de Özdemir Paşa tarafından Yemen ile birlikte fethine kadar geçen tarihinin meçhul olduğunu ifade etmektedir. Bu tarihten sonra da Mısır'a bağlanmıştır. Rene Basset, “Dehlek”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, c. 3, 509.

ise çalaş ve topraktandır. Bu evlerin dar olduğunu Evliya'nın yazdıklarından öğreniyoruz. Her hanede yağmur sularını toplamak için birer su sarnıcı olduğunu yazan Evliya, bu sulardan içmiş olmalı ki “o şiddetli sıcakta suları buz parçasıdır” yazar. Üstelik Sevakin Adası'ndaki su sıkıntısının burada görülmediği, onun “yetecek kadar suları vardır, bazı kimseler fazla sularını gemicilere satarlar” şeklindeki cümlesinden anlaşılabilir. Kaymakam sarayı aynı zamanda gümrükhanedir. Ayrıca, Dehlek'te bağ, bahçe yoktur fakat tüccarların mallarıyla dolu 40-50 kadar mahzen vardır.⁶² Bu durumda Dehlek'in bölgeye hizmet veren bir nevi dağıtım merkezi gibi iş gördüğü tahmin edilebilir.

Musova (Masavva)⁶³

Evliya Çelebi'nin II. Selim zamanında Osman Paşa tarafından fethe edildiğini yazdığı Musova Kalesi Adası, onun ziyaret ettiği sırada Habeş Paşası'nın merkezidir. Seyyahımızın Musova'nın idaresi hakkında verdiği bilgilere göre 12 *yük* akçeli hass-ı hümayunu vardır.⁶⁴ Ama vilayette *timar* ve *zeamet* olmadığından *alaybeyi*, *çeribaşı*, *timar defterdarı* ve *defter emini* atanmamıştır. Bununla birlikte 110 adet kalesi bulunduğundan *mal defterdarı*, *ruznameci*, *muhasebeci* ve *mukataacı* vardır.⁶⁵

Evliya buradaki paşanın Hint, Yemen ve Habeş tüccarlarının hatırlarını kırmazsa, gelen gemilerden alacağı gümrük vergilerinden memnun kalacağı kanaatindedir. Musova'nın karşı tarafı Süveyş Denizi üzerinden 200 mil uzaklıktaki Yemen ülkesidir ve hava uygunsuzsa iki-üç gün ara ile bir Yemen gemisi gelip gider.⁶⁶ Cerarbaşı adlı bir iskelesi vardır.⁶⁷

62 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1007-1008.

63 “Eritre'nin en büyük liman şehri” olan ve Evliya'nın “Musova” olarak isimlendirdiği “Masavva adasından gelen şehrin adı Batı kaynaklarında ve modern atlaslarda “Massava” veya “Mitsiwa” şeklinde geçer.” Casim Avcı, “Masavva,” TDV *İslam Ansiklopedisi*, c. 28, 73.

64 Yük: Osmanlılarda 100.000 akçe tutarında para. <http://www.tdk.gov.tr/> Erişim Eylül 17, 2014.

65 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1008.

66 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1009-1010.

67 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1012.

Evliya Çelebi Musova Adası'nda su olmadığını⁶⁸ ve şehirde 1.600 kadar “çalı çırpıdan tek katlı evler” olduğunu ifade eder. Musova Adası'ndaki Özdemir Paşa yapımı olan paşa sarayı ise deniz kıyısında taş bir yapıdır. Küçük odalardan oluşan sarayın üstü toprakla örtülmüştür. Tüm tüccarların mallarından öşürler bu sarayda alınır. Çarşı içinde iki cami ve altı mescit olduğunu yazan Evliya, sadece iki caminin ve bir mescidin ismini verir. Bunlar Özdemir Paşa Camii, Şeyh Cemaliyye Camii ve Kara Bey Mescidi'dir. Hind ve Sind mallarının bolca bulunduğu 100'er adet dükkân ve mahzenlerin varlığına işaret eden yazar bunların taş yapılar olduğundan güvenli olduklarını ifade eder.⁶⁹

Harkova⁷⁰

Nil Haritası'nda “Kal'atü'l-Harf” olarak kaydedilen yer, yazarımızın ifadesine göre Habeş Paşası'nın hükmü altındadır.⁷¹ *Seyahatname*'deki kayıtlara göre Harkova yedi kulesi ve Başkule Kapısı, Hurde Kapısı, İskele Kapısı, Cebel-i Cıda Kapısı, Şeyh Mazlum Kapısı ve Su Kapısı isimlerini taşıyan altı kapılı bir kaledir. Tamire ihtiyacı olan dış kaleden başka, deniz kıyısına yakın olan köşede bir de iç kale vardır. Toplam 700 ev, 20 dükkân, yedi kahvehane, bir bozahane, bir han, bir camii ve yedi mescid olan Harkova'ya paşanın bir ağası kaymakamlık eder ve paşaya senede 100 *kese* ödeme yapar. Kendisine de 50 *kese* kalır. Kalenin neferleri aydan aya maaşlarını paşadan alırlar.⁷²

68 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1012.

69 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1010.

70 Harkova hakkında *Seyahatname* ve *Nil Haritası*'ndaki kayıtlardan başka bilgi çok sınırlıdır. Bunun en büyük sebebi Orhonlu'nun ifade ettiği gibi, Habeş eyaletine ait tahrir defteri ya da mühimme ve ruus defterlerinde bir kayıt olmamasıdır. Bu yüzden, dağınık belgelerden elde edilen bilgilerle mahalli isimler tam olarak tespit edilememektedir. Çünkü kimi Osmanlı yazıcıları tarafından doğru kaydedilmemişken kimi tayin belgelerinde de sancak isimleri boş bırakılmıştır. Orhonlu Harkova ismini kullanırken ? işareti kullanarak bu okunuşa tereddütte yaklaştığını gösterir. Orhonlu'nun eserindeki dizinde Harkove karşısında bk. Arkiko yazmaktadır. Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, 79, 107, 302.

71 Dankoff ve Tezcan, *Nil Haritası*, 104.

72 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1013-1014 Kесе: Değeri ve sayısı altın ya da gümüş olduğuna göre ve zaman zaman değişen belli bir para birimi. *TDK Büyük Türkçe Sözlük*, <http://www.tdk.gov.tr> Erişim Eylül 17, 2014.

Evliya Çelebi'nin Musova ve Harkova kalelerini kıyaslayarak Harkova'yı beğendiği anlaşılır. Bunun en büyük nedeni Musova'da olmayan suyun Harkova Kalesi'nin dört tarafındaki kuyulardan çıkmasıdır. Üstelik etrafında Kara zenci asileri çok olduğundan “gayet yerinde yapılmış cankurtaran kalesi” bulunduğundan güvenlidir.⁷³

Anlattığı diğer kale ve şehirlerden farklı olarak Evliya Çelebi, Harkova'da oturduğunu söylediği *Kara Naib Bey*'den bahseder: “Düzgün Türkçe bilen” ve çıplak kara zenciler üzerine *mirliva* olan bu bey, Evliya'yı misafir ettiği gibi ihsanı ve ikramı ile bütün Habeş diyarı halkını kendine bağlamıştır.⁷⁴ “Hüküm ve hükümet sahibi zorba bir adam” olan *Kara Naib Bey*, savaş sırasında 100 bin adam toplamaya kadirdir. Fakat bunlar asker değildir “hepsi çekirge bacak, ağaç bıçak, belinde nacak, açlıktan salıncak gibi salınır, aç, bir habbeye muhtaç kavimdirler.” *Kara Naib*'in bu güçlü konumu sebebiyledir ki paşalar *gümrük emini* payesinde hükmedip taşra vilayetleri idaresini adeta ona bırakmışlardır.⁷⁵

Harkova'dan bahsettiği bölümün sonunda Evliya Çelebi, Habeş eyaleti ve yöneticileri ile ilgili gözlem ve değerlendirmelerini aktarır. “Bu kalelere Âsitane tarafından bir habbe gelmez” yazan Evliya, paşa akıllı ve bilgili ise buradan kâr edebileceği kanaatinde.⁷⁶

Zeyla⁷⁷

Bahr-i Muhit kenarında büyük ve eski bir şehir olan Zeyla, *Seyahatname*'ye göre Portekizliler elinden Özdemir Paşa tarafından alınmıştır.⁷⁸ Bir iç kalesi bulunan Zeyla, Bahr-i Muhit içinde bir bu-

73 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1014.

74 “Gelene geçene tavuklu, kuzulu ve yoğurtlu buğday çorbası ve darı ekmeği boldur.” Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1014.

75 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1014.

76 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1015. Evliya, paşanın emri altındakilere verdiği maaşları teker teker yazar.

77 Ahmet Kavas, Zeyla'nın Osmanlı Devleti'ne bağlı Habeş Beylerbeyliği'nin bir sancak merkezi olduğunu ifade eder. Yazar, ayrıca, Evliya'nın Zeyla hakkındaki kayıtlarını “ayrıntılı” bulur ve makalesinde aktarır. Ahmet Kavas, “Zeyla”, TDV *İslam Ansiklopedisi*, c. 44, 351.

78 Evliya Çelebi'nin Bahr-i Muhit ile ifade etmek istediği Hint Okyanusu'dur. Orhon-

runda yer alır. Buranın özelliği geniş ve güvenilir bir liman olmasıdır. İki kapısı bulunan kalenin *dizdarı* ve 700 *neferi* vardır. Evliya'ya göre Habeş bölgesinde askeri bu kadar çok olan başka bir kale daha yoktur. Habeş sınırında bulunduğundan topları ve bol cephanesi vardır.⁷⁹

Evliya, Zeyla Kalesi ve şehrinin genel özelliklerini ifade ettikten sonra idari yapısı ile ilgili bilgiler de kaydeder. Buna göre kalede paşanın bir ağası kaymakamlık yapar. Paşaya senelik belirli bir miktar ödeme yapabilmesi için ağanın limana uğrayan gemilerden gümrük alması gerekir. Bunun için de ağanın bunlarla iyi geçinmesi şarttır. Çünkü “kâfir galiptir”.⁸⁰ Evliya'ya göre Frenk kalyonlarının Zeyla'ya çok gelmesinin sebebi, burada yaşayanların ziraat ile uğraşıp dağlardan topladıkları çeşitli mahsuller ile avladıkları yaban koyunu, ceylan ve Habeş camızından yaptıkları salamura ve pastırmaları gelenlere satmalarıdır.⁸¹

Evliya Çelebi'nin bu bölgede anlattığı şehir ya da kaleler içinde Zeyla'nın önemi ayrıdır. Çünkü burada Hindistan, Yemen, Portekiz ve İngiltere'den birer elçi ya da konsolos ve Kaderî reayasından da bir Sünnî kaymakam yönetiminde bulunur. İşlek bir iskele olan kalenin içinde 1000 civarı ev ile birlikte bir cami, bir buğday ambarı, su sarnıçları, beş-on dükköfn, kahvehaneler ve bozahaneler vardır.⁸²

Havasının şiddetli sıcak ama gayet hoş olduğunu, Anadolu ve Rumeli'de olduğu gibi bol bol yağmur yağdığını yazan Evliya Çelebi, Zeyla'da tam bir ay kalmıştır.⁸³

---

lu, Evliya'nın aktardığı bu bilgilerin bir kısmının doğru olduğuna şüphe olmadığını fakat bazılarının Özdemir Paşa'nın oğlu ve halefi Osman Paşa devri ile ilgili olabileceği ihtimalini ifade eder. Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, 44.

79 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1018-1019, 1020.

80 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1019. Yazar burada *Kara Naib*'in *Kethüdası Mehmed Ağa*'nın kaymakam olduğunu ve limana gelen yedi Portekiz gemisinin 40 bin kuruş gümrük vergisi ödediğini yazar.

81 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1019.

82 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1020.

83 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1020-1021.

Mukdisu (Makdisu/Mogadişu)⁸⁴

Şehrin kuruluş tarihini Banyanlı tarihçilerin rivayetlerine dayanarak anlatmakla konuya giriş yapan Evliya Çelebi, şehrin coğrafi konumunu belirttiikten sonra genel görünümüne dair izlenimlerini aktarır. Buna göre, Bahr-i Muhit'in ve Habeş ile Zenc Vilayeti'nin güneyinde bulunan şehir, hâlihazırda Zencistan sultanının hükmü altında olup oldukça büyüktür. Bağı bahçesi ve suları bol olsa da mamur bir yer değildir.⁸⁵

Şehre ait bu genel değerlendirmelerden sonra Evliya Çelebi, orada yaşayan ve “Benî Safvan” denilen kavme dair mühim bilgiler verir. Halkının hepsi Malikî mezhebinden Müslümanlar olup beş vakit namaz kılıp, oruç ve haccı da yerine getirirler. Buna rağmen, Evliya, onların uleması olmadığından İslam dininin emirlerine uyamadıklarını belirtir. Dilleri Arapça olmasına rağmen bir başka çeşit kelimeleri olan bu kavmin kendilerine has garip bir lehçeleri vardır.⁸⁶ İdarecileri de kendilerinden olan bu insanlar, yazarımıza göre “hükmü hükümet nedir bilmezler. Ne zaman birbirleri arasında bir davaları olsa eğer şehirlerinde bir tüccar var ise varıp ona danışırlar. O adam hayır veya şer ne derse onun hükmüne uyarlar. Gayet ebleh adamlardır.”⁸⁷ Şehir halkına dair bu sert eleştirilerine rağmen “ama cesurlardır. Portakal kâfirleri, korkusuz olmalarından vilayetlerini işgal edemedi” yazar. Deniz kıyısındaki diğer yerler kâfirlerin karargâhı iken, bu şehre dokunulamamasını, dağ, taş, yakın, uzak her yerin eli süngülü insanlarla kaplı olmasına bağlar.⁸⁸ Bunun yanında bu insanlar “kafir ile asla alışveriş etmeyip bütün mallarını ya Zeyla Kalesi'ne veya Vıkat Kalesi'ne yahut Harko-

84 “Piri Reis'in Muğdiş dediği şehre mahalli Somali dilinde Muqdisho, Arapça kaynaklarda Makdeşu, İtalyanca'da Mogadiscio, Türkçe eserlerde Mogadişu (Magdişu) denilmektedir.” Ahmet Kavas, Makdişu”, TDV *İslam Ansiklopedisi*, c. 27, 435

85 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1025.

86 Kavas'tan 81. dipnotta yaptığımız alıntıda yazar “mahalli Somali dili” ifadesini kullanmıştır. Evliya'nın “...bir başka çeşit kelimeleri var...” dediği, bu yerel dil olsa gerek.

87 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1025. Ebleh: Akılsız, budala, alık. *TDK Büyük Türkçe Sözlük*. <http://www.tdk.gov.tr> Erişim Temmuz 8, 2014.

88 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1025.

va Kalesi'ne götürürler. Hutbelerinde Osmanoğlu'na okurlar.”⁸⁹ diye yazarak onlar hakkındaki olumlu gözlemlerini de kayda geçirmiştir.

Böylece coğrafi konum olarak önemli bir mevkide, okyanus kıyısında yer alan Mogadişu şehri, halkının cahil fakat cesaretli olması ile topraklarını Portekizlilerden koruyabilmiştir. Üstelik onlarla ticari ilişkilere de girmemiş ve Osmanlı Devleti'ne bağlılığını sürdürmüştür.

Doğal Zenginlikler, Ticari Emtia ve Hediyeler

Evliya Çelebi Sudan ülkesinde Habeş Vilayeti'ne giderken geçtiği Koz Vadisi'nde dağlarda *somaki*⁹⁰ kayaları görmüştür. “Kurşun, kükürt, altın ve gümüş madenleri kendi biter kendi yiter, bir kimse üretip mahsul almasını bilmez.” şeklindeki tespiti bölgedeki maden zenginliğine işaret eder.⁹¹ Aynı şekilde Habeş ülkesi içindeki Musova'dan bahsederken şehrin mahzenlerinde “cevhir murassa ve altın gurus kesesi yığın yığın yatar” yazmıştır.⁹² N. Tezcan'ın tespitine göre *Seyahatname*'deki Funicistan ülkesindeki altın madeni ile ilgili olan bilgiler Nil Haritası'nın B bölümünde bulunur.⁹³ Bunun yanında, Afrika kıtasında doğal kaynakların bolluğuna ve işletilememesine dair bir başka kayıt, seyyahın Vıkat Kalesi'nin özelliklerinden bahsederken “ovalarında şekerkamışı yetişir fakat şekerini çıkarmasını bilmezler” şeklindeki ifadesidir.⁹⁴

Evliya Çelebi'nin yazdıklarından bölge şehirleri arasında tüccarların sıklıkla gidip geldiklerini ve takas yoluyla ticaret yaptıklarını öğreniyoruz. Örneğin Cersinka şehrine ticaret için gelen Kamer şehri kavminden adamlar “*aynü'l-hir, tibr, seng-i rasuk* getirip *boğası* ve gömleklik bez ve katran ile değiş tokuş ederler”⁹⁵ Ayrıca Nazdi

89 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1025-1026.

90 Somaki: Kızıl veya yeşil renkte, damarlı ve çok sert bir porfir türü mermer. *TDK Büyük Türkçe Sözlük* <http://www.tdk.gov.tr> Erişim Şubat 8, 2014

91 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 998. Nil Haritası'nda da “B5'te maden ve altın yatakları zikredilir.” Dankoff ve Tezcan, *Nil Haritası*, 34.

92 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1010.

93 Tezcan, “Nil Haritası ile *Seyahatname*,” 788.

94 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1025.

95 Boğası: İnce bez, patiska. *TDK Büyük Türkçe Sözlük* <http://www.tdk.gov.tr> Erişim Şubat 8, 2014. Tibr: altın tozu, altın külçesi. Devellioğlu, *Lügat*, 1334; Evliya Çelebi,

Kalesi'nin dükkânları önünde “kakule-i kebir, fildişi, sindiyan, pala-santa ve abanoz ağaçları dağlar gibi yığılıdır.”⁹⁶

Ticaretî yapılan mallar yanında seyyahımıza verilen hediyeler de bölgenin ekonomisine ışık tutar. Evliya'nın anlattığına göre, Funcistan melikinden gitmek için izin istediğinde Melik ona “beş Fûncistân atı ve on tâvûsî hecîn üzre on gulâm ve iki duhter-i siyâh (zenci kız) ve on deve yükü zahâyir ve on kutu mercân ve akîk ve seylân ve aynü'l-hir ve misk ü anber ve zebât ve bir incü tesbîh ve bir sahâbe kılıcı ve bir sûzenî çadır ve iki yüz aded Sennâr tabakları ve kâseler” vermiştir.⁹⁷

Evliya Çelebi'ye hediye veren diğer bir kişi de Func sultanının kardeşidir ve “3 at, 10 deve zahire, 5 hecin üzerinde 5 kız ve 5 kara derili köle, 6 çift fildişi, 5 çift gergedan boynuzu, 1 kara derim çadır, 1 harar misk kedisi postu, 1 harar kaplan ve bebr postu” vermiştir.⁹⁸ Ayrıca Koz hâkimi de kafes içinde 2 tane misk kedisi bağışlamıştır.⁹⁹ Tüm bu hediyeler dönemin kıymetli eşyalarını ifade ettikleri için önemlidir. Evliya, uzun bir yolculukta olduğundan kendisine hediye edilen malları zaman zaman satarak “yükünü hafifletmiştir.” Örneğin 40 hecin deveyi ve 50 fil dişini 500'er guruşa sattığını onun yazdıklarından öğreniyoruz.¹⁰⁰

Seyahatname'den, Evliya Çelebi'nin de zaman zaman hediye verdiğini öğreniyoruz. Koz hâkimine bir makrama hediye etmiştir.¹⁰¹ Habeş paşası da Dumbiye sultanına hediye olarak “inci, yemenî akik taşlar, ok, yay, kılıç, kargı, tüfenk, kurşun, barut, petrol, katran, yağlı çıra

---

Günümüz Türkçesiyle, 992.

96 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1001. Kakule: Zencefilgillerden, sıcak memleketlerde yetişen ıtırli bir bitki ve bunun bahar gibi kullanılan tohumu. Sindiyan: Pelit ağacı. Devellioğlu, *Lügat*, 580, 1144.

97 Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, Haz: Seyit Ali Kahraman ve diğerleri, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), c. 10, 469.

98 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 997. Bebr: Eski kitaplara göre Hindistan'da ve Afrika'da bulunur, kediyeye benzer gayet büyük, üstü yol yol tüylü, saldırdığı zaman derisindeki tüyleri kabarıp korkunç bir manzara arzeden, arslanın bile korktuğu, azgın bir canavarmış. Devellioğlu, *Lügat*, 93.

99 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1000.

100 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1005.

101 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 998. Makrama: Mahrama, havlu. *TDK Büyük Türkçe Sözlük*, www.tdk.gov.tr Erişim Eylül 15, 2014.

ağacı, servi ağacı, servi kozalağı, fındık, fıstık, Anadolu cevizi, bakır sahan ve tencere takımı, boğası, don gömlek, keten bezi, iplik ve ibrişimi” hediye olarak göndermiştir. Evliya’nın ifade ettiği gibi tüm bu malzemeler orada “ihsir-i azam gibi bulunmaz şeylerdir.” Karşılığında paşaya “yeni yetme oğlanlar, dünya güzeli Habeşe kızlar, zebat, fildişi, gergedan boynuzu, zebat kedisi, keler derisi, abanoz, koknus gagası, hüma kuşu leşi, dehnec-i a’ma, kakule-i kebir, ham amber, panzehir, fil kalkanı, fil kırbacı” gönderilmiştir.¹⁰² Bu noktada Evliya’nın yazdıkları, bölgenin ticaret emtiası ve ticari potansiyeli hakkında oldukça kıymetli bilgiler sağlar. Onun verdiği bu bilgiler, Osmanlı-Portekiz çekişmesinin tam ortasında yer alan bu alanların siyasi, ama en çok da ekonomik hâkimiyetinin ne kadar küresel bir önem arz ettiğini tescil etmektedir.

Çamur Yağmuru

Evliya Çelebi, Nil’in kaynağını anlatırken hayal mahsulü zannedilebilecek bilgiler verir. Bölgenin iklim koşulları ve modern araştırmalar dikkate alındığında onun tasvirleri arasında geçen “toprak yağmuru” olayının gerçek olmadığını söylemek güçtür. Evliya’nın ifadesine göre Cersinka vilayetine Temmuz ayından önce tam bir ay süre ile “gökten kırmızı elenmiş ham amber gibi” toprak yağar. Hatta bölgedeki mermer kayaların üzeri bu süreçte ikişer-üçer arşın toprakla örtülür.¹⁰³ Bu toprak öyle verimlidir ki ekinler 40 günde yetişir. Sonra Temmuz ayında başlayıp üç ay yağın şiddetli yağmurlar sel olup gökten yağın bu toprakları alıp Nil’e döker. Selden coşup taşın Nil’in, Mısır’a getirdiği bu “cennet çamuru”nun aslı Cersinka vilayetine yağın toprak ve yağmurdur.¹⁰⁴ Öyle anlaşılıyor ki, Evliya Çelebi Nil’in kaynağına ulaşmasa da Nil’e gelen kırmızı çamurun kaynağını bulmuştur.¹⁰⁵

102 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1011. Zebat: Macun koyuluğunda güzel kokulu bir misk. Keler: kertenkele. *TDK Büyük Türkçe Sözlük*, www.tdk.gov.tr Erişim Şubat 11, 1014. Kaknus: Adı şark masallarında geçen gayet iri bir kuş olup, çok delikli olan gagasından, rüzgar estikçe türlü sesler çıkarırmış. Devellioğlu, *Lügat*, 580.

103 Arşın: Yaklaşık 68 cm’ye eşit olan uzunluk ölçüsü. *TDK Güncel Türkçe Sözlük* http://www.tdk.gov.tr Erişim Şubat 8, 2014.

104 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 991. Evliya Çelebi, Nil Haritası’nda da (C4 bölgesinde) toprağın kırmızı olduğu ve Nil’in kırmızı akmasının nedeninin bu olduğunu yazmıştır. Dankoff ve Tezcan, *Nil Haritası*, 35.

105 Nuran Tezcan’ın ifadesine göre Evliya Çelebi Nil Haritası’nda da (C bölgesinde)

Evliya Çelebi'nin ifade ettiği toprak yağmurunun bereketi “un ufak olmuş, her esen rüzgârla taşınma girebilen bir yapı” olarak yer-yüzüne tekrar indiğinde toprağın verimliliği üzerindeki muhteşem etkileri günümüz ilim adamlarınca ispatlanmıştır.¹⁰⁶ Bu anlatılanların uydurma olup olmadığı meselesi değil, nasıl ve neden anlatıldığı konusu daha önemlidir.¹⁰⁷ Evliya Çelebi'nin yüzeysel bir okumada abartı olarak değerlendirilebilecek bu türden bir olay günümüzde konunun uzmanlarınca bir doğa olayı olarak izah edilmektedir. Bu da Evliya'nın güvenilirliğine bir kanıt teşkil eder ve *Seyahatname*'nin daha dikkatli okunup değerlendirilmesi gerekliliğini gösterir.

Sonuç

Evliya Çelebi'nin Nil yolculuğu notları okunduğunda yabancı bir coğrafyanın seyyahımız üzerinde farklı tesirler yarattığı anlaşılır.¹⁰⁸ O, bu yeni dünyayı özenle seçtiği kelimelerle öyle canlı resmetmiştir ki okuyucu kendini pastoral bir roman içinde bulabilir.¹⁰⁹ Kâh “bir göl kenarında kuşlu, gülistanlı, otlu ve çayırly yerde çeşit çeşit maymunları seyrederek” kâh “kuşların hoş sesleri cana can bağışlayıp ruha safâ vererek” yapılan bir yolculuk, seyyah kadar okuyucuyu da mest eder.¹¹⁰

Koz vadisi toprağının kırmızı olduğunu ve Nil'in kırmızı akmasının nedeninin de bu olduğunu yazmıştır. Nuran Tezcan, “Nil Haritası ile Seyahatname Arasındaki Paralellikler”, 790.

106 Cemal Saydam, *Havadan Tozdan* (İstanbul: Heyamola Yayınları, 2010), 57.

107 Arzu Ereklî, “Bir Seyyahın Zihninde Seyahat,” *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi*, 347.

108 Nitekim Dankoff da Evliya'nın Osmanlı merkezinden uzaklaştıkça gerçeklik üzerindeki denetiminin gevşediğini ve hayal gücünün daha özgür çalışmaya başladığını yazmıştır. Dankoff, *Seyyah-ı Âlem*, 81.

109 Bu romanın kahramanına göre kimi zaman “Nil kenarınca güneye doğru mamur ve şenlikli, otlu ve yeşillikli, nazik halfa otları içinde” kimi zaman “nice bin ejderha gibi timsahları seyrederek, kâh kum, kâh toprak ve dağ aşarak” gelinen bu topraklarda “uçsuz bucaksız, gayet mahsullü ormanlar, akarsular, göller, hurmalıklar ve gülistanlarla bezeli ruh açan, can bağışlayan ova”lar vardır. *Günümüz Türkçesiyle...*, s. 979, 984, 1000. P. N. Boratav, Evliya Çelebi'deki bazı sayfaların tarihsel roman tadı verdiğini kaydetmiştir. Üstelik onun gözünde Evliya bir Osmanlı öncül romancısıdır. Boratav'dan aktaran Nicolas Vatin, “Tarihi Bir Romandan Sayfalar: Evliya Çelebi'nin Zigetvar Seferi (1566) Anlatısı”, *Evliya Çelebi'nin Yazılı Kaynakları* (Ankara: TTK, 2012), 88.

110 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 1001.

Evliya Çelebi yıllardır seyahat etmektedir, hatta “seyahati kendine iş edinmiştir”¹¹¹ Buna rağmen seyahat, Afrika coğrafyasında başka bir mahiyet kazanmıştır. “...bismillah ile Fatiha okuyup yola çıktık.” cümlesinden dinine bağlılığının yanında yeni yolculuğa manevi bir hazırlık yaptığını anlarız.¹¹²

Bu yolculuğun önemli bir kısmında ona melikler eşlik etmiştir.¹¹³ Bu sebeptendir ki girdiği bazı şehirlerde karşılama töreni ile kabul edilmiş, ayrılırken de uğurlama merasimleri ile yola revan olmuştur. Bu cümleden olarak, Cersinka şehrine ulaştığında vilayet halkı karşılamaya çıkmış ve kaleden toplar atılıp şenlikler yapılmıştır. Ayrılırken de göç kösleri çalınmış, kale hâkimlerinden, *kan*lardan ve vilayet âyanından hediyeler almıştır.¹¹⁴

Evliya Çelebi'nin yolculuğunu anlatırken çıkış noktasından hangi yöne doğru gittiğini ve konaklama yerleri arasındaki uzaklıkları saat ya da gün ile ifade etmesi, dolaşılan coğrafyanın genişliği hakkında okuyucuya bir fikir verebilir.¹¹⁵

XVII. asırda hemen hiç kimse, özellikle kendi doğup büyüdüğü topraklardan çok uzaklara tek başına seyahat etmezdi.¹¹⁶ Evliya

---

111 Dankoff, *Seyyah-ı Âlem*, 137.

112 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 996.

113 Evliya'nın ifadesine bakılırsa Funcistan meliki kendisine Mısır valisinin emane-ti gibi davranmaktadır: “Vallâhi senin bize getirdiğin Mısır sultanı nâmelerinde eyle tahrîr etmiş kim, ‘Cümle vilâyetin seyr [ü] temâşâ etsin ve ibret-nümâ âsârları görsün, ba‘dehu bu karındaşımız Evliyâ Efendi’yi mu‘azzez ü mükerrem ve sâlimin ü gânimin Mısır’a gönderesiz’, buyurmuşlar.” *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 469.

114 Kös: Savaşlarda, alaylarda at, deve veya araba üzerinde taşınan ve işaret vermek için kullanılan büyük davul. *TDK Büyük Türkçe Sözlük*, www.tdk.gov.tr Erişim Ocak 16, 2014; Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 995.

115 Örneğin: “Cersinka şehriden kalkıp yine kuzeye Nil’den uzak 6 saat gidip...” ya da Rumeyleti’l Himâl şehriden “tam 45 günde Funcistan tahtı büyük Sennare şehrine yine sağlıklı geldik” yazmıştır. Seyyah, Dehlek Adası’ndan dönüşü sırasında “6 milde yani 1 günde” yazarak uzaklığı hem mil hem de gün ile ölçerek ifade etmiştir. Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 995, 1008. Evliya Çelebi'nin harita çizmeye olan ilgi-si ve kullanmış olabileceği Osmanlı haritacılarına dair bir değerlendirme Dankoff ve Tezcan’ın *Evliya Çelebi’nin Nil Haritası* adlı çalışmalarında mevcuttur. Bkz. Dankoff ve Tezcan, *Nil Haritası*, 11-23.

116 Evliya nadiren yalnız seyahat etti. Dankoff, *Seyyah-ı Âlem*, 167.

Çelebi'nin de bu bağlamda Afrika'da yalnız olmaması gayet doğaldır. Func sultanı, kardeşi ya da veziri gibi bölgenin en büyük idarecileri ile seyahat etmesi bir yana, Habeş seyahatini anlatırken “8 bin pür silah İslam askeri” ile yolculuk yapması, muhtemel tehlikelerin boyutunu göstermeye yeterlidir.¹¹⁷

Evliya Çelebi'nin Afrika kıtasına dair anlattıkları, genel çerçeveden açısından *Seyahatname*'nin bütünlüğünü bozmaz. Ancak burada Evliya'nın ekvator Afrika'sını görmesi dolayısıyla onun ilk kez yaşadığı tecrübelerle dolu son büyük yolculuğu olması nedeniyle, anlattıklarının içeriğinin değiştiğini görmekteyiz. Yönetim biçimleri, şehirler ve mimarileri, gelenek-görenekler, inançlar, giyim kuşamlar, ticari ürünler ve doğal özellikler bu farklı içerik ile ilgili ilk akla gelen başlıklardır.

Nil yolculuğunda hedefi, bu bereket kaynağının doğduğu yeri görmekse de buna çeşitli nedenlerle muvaffak olamamıştır. Evliya, ulaşamadığı Nil'in kaynağı ile ilgili bilgiler toplamak için, *Seyahatname*'de daha önce de başvurduğu, sözlü kaynak kullanma geleneğini sürdürmüştür. Yine de Nil'in kaynağı hakkında bilgi toplayıp okuyucusunun merakını gidermeye çalışır.

Gidiş yolunda Nil'in doğu sahilini, dönüş yolunda da batı sahilini takip ederek mümkün olduğunca çok yer görmeye çalışmıştır. Kıtanın daha iç bölgelerine gitmek istediye de “beyaz adam” olarak yerli kavimler, vahşi doğa ve Portekiz tehlikesi birleşince bu seyahatten vazgeçmesi gerekmiştir.

Evliya Çelebi Funcistan, Sudan ve Habeşistan topraklarında hâkim olan devletler ve komşuları hakkında malumat vermiştir. Onun yazdıklarında hem yerel unsurlar ayrıntısıyla anlatılmış hem de dönemin dünyası şekillendirilmiştir. Bu açıdan bakıldığında *Seyahatname*'nin bu bölümü sadece bizim geçmişimize ait olmaktan çıkar ve dönemin dünya devletlerinin hemen tümünün ilgileneceği bir metin haline dönüşür. Coğrafi keşifler Amerika'nın keşfi gölgesinde gibi görülse de aynı oranda Afrika'yı da derinden etkilediği bir ger-

---

117 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 997. Osmanlı müellifleri çok geniş bir sahayı Habeşistan olarak tanımlamaktadırlar. Onlara göre Habeşistan Mısır'ın güneyinden başlayıp Doğu Afrika'da Zengibar'a kadar uzanmaktadır. Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, 21.

çektir. Afrika'nın doğu kıyılarının incelendiği böyle bir metin, sadece bir seyyahın gezi notları olarak değerlendirilmemelidir. Aynı zamanda çok boyutlu bilgiler veren bir araştırma raporu olarak da görülebilir. Bu nokta-i nazardan bakılınca Evliya Çelebi'nin Nil seyahati, Devlet-i Aliye'nin en güneyindeki topraklara doğru giden, seyahat alanında deneyimli birinin gözlemleyip tespit ettiği malûmattan ibarettir.

Bu tespitlerin ardından şunu da ifade etmek mümkündür ki Evliya Çelebi'nin Nil Yolculuğu, *Seyahatname*'nin tümü gibi çok değerli olmasının yanında, kendine has bazı özellikler içermesi bakımından da ayrıca ele alınıp, incelenmelidir. Özellikle gezilen yerler hakkında verilen malumat, her yerleşim birimi için ayrı ayrı inceleme konusu olacaktır. Seyahatin bütünü, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler açısından mercek altına alınmalı, dönemin olayları açıklanırken Evliya Çelebi'nin verdiği ayrıntılar gözden kaçırılmamalıdır. Afrika tarihine ışık tutması açısından, anlatımların, etnolojik, antropolojik, coğrafi vs. verileri, ilgili tüm bilimlerden tarafından değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- Avcı, Casim. Masavva. (2003) *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 28, s. 73-74). İstanbul.
- Basset, Rene. Dehlek. (1997) *MEB İslam Ansiklopedisi*. (c. 3, s. 508-509). Ankara.
- Brockelmann, Carl. Kıft. (1997) *MEB İslam Ansiklopedisi* (c. 6, s. 676-677). Ankara.
- Dankoff, Robert. *Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*. Çeviren: Müfit Günay. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Dankoff, Robert-Nuran Tezcan. *Evliyâ Çelebi'nin Nil Haritası "Dürr-i bi-misil in ahbar-ı Nil."* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Devellioglu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 1990.
- Ekici, Metin. "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Sözlü ve Yazılı Metin İlişkisi." *Evliya Çelebi'nin Sözlü Kaynakları*, 27-37. Ankara: Unesco Türkiye Milli Komisyonu, 2012.
- Erekli, Arzu. "Bir Seyyahın Zihninde Seyahat." *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi*. Ed. Nuran Tezcan ve Semih Tezcan, 346-355. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011.
- Eren, Meşkure. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Birinci Cildinin Kaynakları Üzerinde Bir Araştırma*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1960.
- Evliya Çelebi. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi. X. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 306, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 462, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 numaralı yazmalarının mukayeseli transkripsiyonu-dizini*. Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı ve Robert Dankoff. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Evliya Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Mısır-Sudan-Habeşistan-Somali-Cibuti-Kenya-Tanzanya*, 10.Kitap 2. Cilt. Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Grohmann, Adolf. (1997) Sevakin. *MEB İslam Ansiklopedisi*. (c. 10, s. 523-524). Ankara.
- Haridy, Mohamed. "Seyahatname'de Mısır." *Doğumunun 400. Yılında*

- da Evliya Çelebi*. Ed.: Nuran Tezcan ve Semih Tezcan, 223-243. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011.
- Kavas, Ahmet. (2003) Makdişu. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 27, s. 435-437). İstanbul.
- Kavas, Ahmet. (2013) Zeyla. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 44, s. 350-352). İstanbul.
- İlgürel, Mücteba. (1995) Evliya Çelebi. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 11, s. 529-533). İstanbul.
- İnalçık, Halil. "Açış Konuşması." *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*, Haz. Nuran Tezcan, 13-17. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.
- Niyazioğlu, Aslı. "Babalar ve Oğullar: Evliya Çelebi Babasını Neden Sözlü Kaynak Olarak Kullandı?." *Evliya Çelebi'nin Sözlü Kaynakları*, 107-113. Ankara: Unesco Türkiye Milli Komisyonu, 2012.
- Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996.
- Özbaran, Salih. *Ottoman Expansion Towards the Indian Ocean in the 16th Century*, İstanbul: İstanbul Bilgi University Press, 2009.
- Saydam, Cemal. *Havadan Tozdan*. İstanbul: Heyamola Yayınları, 2010.
- Tezcan, Nuran. "Nil Haritası ile Seyahatname Arasındaki Paralellikler." *3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*. Ankara, 2010, 785-797.
- Tezcan, Nuran. "Nil Yolculuğu: Mısır, Sudan, Habeşistan." *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi*, Ed. Nuran Tezcan ve Semih Tezcan, 244-265. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011.
- Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük*. www.tdk.gov.tr
- Vatin, Nicolas. "Tarihi Bir Romandan Sayfalar: Evliya Çelebi'nin Zigetvar Seferi (1566) Anlatısı." *Evliya Çelebi'nin Yazılı Kaynakları*, 74-89. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2012.